एकाइ ५ · मानव अधिकार

थप चुनौतीपूर्ण अभ्यास प्रश्न · उत्तरकुञ्जिका

पूर्णाङ्क ४२

अङ्क विभाजनमा दिइएका बुँदाका आधारमा अङ्क दिनुहोस्। फरक शब्दमा लेखिएको भए पनि उही कुरा भनेको उत्तर सही मानिन्छ।

१ दुई शब्दको क्रियापद

उत्तर — **प्रयोग · ३**

क. **भूत काल:** ‘थिएँ’ ले बताएको छ; ‘हरेक बिहान’ देखेर वर्तमान ठान्नु हुँदैन।

ख. **वर्तमान काल:** ‘छ’ ले बताएको छ; काम सकिए पनि क्रियापदको अन्तिम शब्द वर्तमानको हो।

ग. **वर्तमान काल:** ‘हुनुहुन्छ’ ले बताएको छ।

घ. **भूत काल:** ‘थियो’ ले बताएको छ।

ङ. **भविष्यत् काल:** ‘दिने छ’ ले बताएको छ।

च. **वर्तमान काल:** ‘-छे’ ले बताएको छ; सधैँ हुने काम पनि वर्तमान हो।

अङ्क विभाजन

- ✓ प्रतिवाक्य ०.५ का दरले क र ख को काल र कारण लेखेमा।
- ✓ प्रतिवाक्य ०.५ का दरले ग र घ को काल र कारण लेखेमा।
- ✓ प्रतिवाक्य ०.५ का दरले ङ र च को काल र कारण लेखेमा।

२ काल बदल्दा तीन जाँच

उत्तर — **प्रयोग · ४**

भूत काल: हिजो म नागरिकता लिन गएँ। तिमीले मेरो फारम भऱ्यौ। दिदी मसँग गइन्। अधिकारीहरूले कागज जाँचे।

भविष्यत् काल: भोलि म नागरिकता लिन जाने छु। तिमी मेरो फारम भर्ने छौ। दिदी मसँग जाने छिन्। अधिकारीहरू कागज जाँच्ने छन्।

भूत कालमा ‘भर्’ र ‘जाँच्’ ले कर्म लिएकाले कर्तामा ‘ले’ लागेको छ; ‘जा’ ले कर्म नलिएकाले लाग्दैन।

अङ्क विभाजन

- ✓ भूत कालका चारै क्रियापद र ‘हिजो’ मिलाएमा।
- ✓ ‘तिमीले’ र ‘अधिकारीहरूले’ मा ‘ले’ थपेमा।
- ✓ भविष्यत् कालका चारै क्रियापद र ‘भोलि’ मिलाएमा।
- ✓ भविष्यत् कालमा ‘ले’ नराखी लिङ्ग, वचन र आदर उस्तै राखेमा।

३ छातामुनि शब्द

उत्तर — **बोध · ३**

समावेशक	समावेश्य
ऋतु	शिशिर, वसन्त, वर्षा
अन्न	कोदो, मकै, चामल
भाषा	नेपाली, चेपाङ, गुरुङ
कागज (कागजपत्र)	नागरिकता, जन्मदर्ता, मतदाता परिचयपत्र

मानव यहाँ समावेशक हो: बालबालिका, पुरुष, महिला, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका सबै यसभित्र पर्छन्। यिनीहरू ‘मानव’ का समावेश्य हुन्। (तर ‘जीव’ को तुलनामा ‘मानव’ नै समावेश्य हुन्छ।)

अङ्क विभाजन

- ✓ प्रतिसमूह ०.५ का दरले ‘ऋतु’ र ‘अन्न’ का समूह मिलाएमा।
- ✓ प्रतिसमूह ०.५ का दरले ‘भाषा’ र ‘कागज’ का समूह मिलाएमा।
- ✓ ‘मानव’ लाई कारणसहित समावेशक भनेमा।

Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

४ कुन खम्बा हल्लियो?

उत्तर प्रयोग · ३

क. **विकास:** पढाइ नपाउँदा उनको सिकाइ र क्षमता बढ्न पाउँदैन। उपाय: वडाको शिक्षा शाखा वा विद्यालयका शिक्षकले अभिभावकलाई सम्झाउने।

ख. **सहभागिता:** आफूसँग जोडिएको कुरामा बोल्न पाउने अधिकार हो। उपाय: बाल क्लब वा कक्षाका प्रतिनिधि बैठकमा राख्ने।

ग. **संरक्षण:** श्रम शोषण र कुटपिटबाट जोगिन पाउने अधिकार हो। उपाय: प्रहरी, वडा कार्यालय वा बाल अधिकारको काम गर्ने संस्थालाई खबर गर्ने।

अङ्क विभाजन

- ✓ क मा विकास भनी एउटा उपाय लेखेमा।
- ✓ ख मा सहभागिता भनी एउटा उपाय लेखेमा।
- ✓ ग मा संरक्षण भनी एउटा उपाय लेखेमा।

५ आत्मपरकबाट वस्तुपरक

उत्तर प्रयोग · ३

वस्तुपरक: सोह्र वर्ष पुगेका नेपालीले जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट नागरिकता लिन सक्छन्। नागरिकता नेपाली नागरिक हुनुको पहिचान हो। कानुनअनुसार बच्चा जन्मेको ३५ दिनभित्र जन्मदर्ता गर्नुपर्छ।

आत्मपरक शब्द: ‘मलाई सम्झना छ’, ‘खुसीले गदगद भएँ’, ‘मैले बुझेसम्म’, ‘रे’ (कुनै तीन)।

अङ्क विभाजन

- ✓ ‘म’ र भावना हटाएर लेखेमा।
- ✓ ‘रे’ को अड्कल हटाई तथ्य निश्चित भाषामा लेखेमा।
- ✓ आत्मपरक शैली चिनाउने तीन शब्द टिपेमा।

६ अपठित गद्यांश

उत्तर बोध · ५

क. ताली बजाउँदा पढ्न जानु उसको अधिकार होइन, साथीहरूले गरेको दया जस्तो देखिन्थ्यो।

ख. पढाइ अरूको इच्छा र सुविधामा होइन, अधिकारका रूपमा सधैँ उपलब्ध हुनुपर्छ भन्ने आशय हो।

ग. सहभागिता: आफूसँग जोडिएको कुरा उसले बैठकमा आफैँ भन्यो। (शिक्षा पाउने कुरा विकासको खम्बासँग पनि जोडिन्छ।)

घ. बन्यो → बन्ने छ; पस्यो → पस्ने छ; हाँस्यो → हाँस्ने छ। (कुनै दुई।)

ङ. निबन्धका ‘म’ ले असहाय र वृद्धवृद्धाले सेवा पाउनु उनीहरूको अधिकार हो भन्ने बुझेका छन्। युगिनलाई पनि भिरालो बाटो दयाले होइन, अधिकारले चाहिएको थियो; त्यसैले बाटो बनेपछि ताली चाहिएन।

गद्यांशका पात्र र घटना यस अभ्यासका लागि बनाइएका हुन्।

अङ्क विभाजन

- ✓ क: दया जस्तो देखिएको कारण लेखेमा।
- ✓ ख: अरूको इच्छामा होइन, अधिकारमा आधारित हुनुपर्ने आशय लेखेमा।
- ✓ ग: सहभागिता भनी कारण दिएमा।
- ✓ घ: दुई क्रियापद भविष्यत् कालमा बदलेमा।
- ✓ ङ: दया र अधिकारको भिन्नता दुवै प्रसङ्गसँग जोडेमा।

Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

७ त्रुटि पहिचान र सुधार

उत्तर प्रयोग · ४

गत **वर्ष** हाम्रो **वडामा** एक जना **वैज्ञानिक** आउनुभयो। उहाँले वृक्ष रोप्ने कुरा गर्नुभयो। त्यही दिन **बतास** चलेकाले **धुवाँ** उड्यो। **वकिलले** मानव अधिकारबारे **वार्ता** दिनुभयो। वर्तमान समयमा बिजुली र **ओखती** दुवै गाउँमा छन्।

अङ्क विभाजन

- ✓ प्रतिसुधार ०.५ का दरले तत्सम ‘वर्ष’ र ‘वैज्ञानिक’ बनाएमा।
- ✓ प्रतिसुधार ०.५ का दरले ‘वडा’ र ‘वकिल’ (आगन्तुक शब्द) बनाएमा।
- ✓ प्रतिसुधार ०.५ का दरले तद्भव ‘बतास’ र ‘ओखती’ बनाएमा।
- ✓ प्रतिसुधार ०.५ का दरले तत्सम ‘वार्ता’ र ‘धुवाँ’ बनाएमा।

८ भाव विस्तार

उत्तर उच्च दक्षता · ४

सिक्काको एक पाटा मात्र हुँदैन; एउटा पाटा भएपछि अर्को पनि हुन्छ। अधिकार र कर्तव्य पनि यस्तै सँगै आउँछन् भन्ने यस भनाइको अर्थ हो।

मेरो बोल्न पाउने अधिकार छ भने अरूको पनि छ, र त्यसको सम्मान गर्नु मेरो कर्तव्य हो। ‘मानव अधिकार’ निबन्धको ‘म’ ले नागरिकता पाएपछि सुविधा मात्र होइन, राष्ट्रका लागि के गर्ने भन्ने पनि सोचेको छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको २९ औँ धारामा पनि हरेक व्यक्तिको समाजप्रति कर्तव्य हुने कुरा छ। विद्यालयमा पढ्न पाउनु विद्यार्थीको अधिकार हो भने मन लगाएर पढ्नु र अरूको पढाइ नबिगार्नु उसको कर्तव्य हो।

अधिकार मात्र खोज्ने समाजमा झगडा बढ्छ, कर्तव्य मात्र थोपरिएको समाजमा दमन हुन्छ। दुवैको सन्तुलनले मात्र सबै मान्छे मर्यादासँग बाँच्न सक्छन्।

अङ्क विभाजन

- ✓ सिक्काको तुलनाको अर्थ खोलेमा।
- ✓ अधिकारसँगै कर्तव्य आउने कुरा स्पष्ट पारेमा।
- ✓ पाठ वा विद्यार्थी जीवनको उदाहरण दिएमा।
- ✓ सन्तुलनको निचोड दिएमा।

९ आत्मपरक निबन्ध

उत्तर प्रयोग · ५

मेरो नाम

आमाले भन्नुभएको थियो, म जन्मेको एक हप्तामै मेरो नाम राखियो। बुबाले वडा कार्यालयमा गएर जन्मदर्ता गराउनुभयो। त्यो कागजमा पहिलो पटक मेरो नाम लेखियो। म त्यो बेला केही बुझ्दैनथेँ, तर त्यही दिन म कानुनका आँखामा एउटा मान्छे भएँ।

अहिले म विद्यालयको हाजिरीमा मेरो नाम सुन्छु। कापी, परीक्षाको फारम र कक्षाको सूचीमा यही नाम छ। यो नाम भएकैले म पढ्न पाउँछु र मैले राम्रो गर्दा यही नाम चिनिन्छ। कसैले मलाई बिगारेर बोलाउँदा मलाई नमिठो लाग्छ, किनभने नाम मेरो स्वाभिमान हो।

भविष्यमा मेरो नाम नागरिकतामा लेखिने छ। म मत दिने छु र आफ्नो नामले गर्ने हरेक सहीको जिम्मेवारी लिने छु। म अरूको नाम पनि आदरसँग उच्चारण गर्ने छु किनभने हरेक नाम कुनै मान्छेको अधिकार हो।

अङ्क विभाजन

- ✓ शीर्षकअनुसारको विषय र तीन अनुच्छेद मिलाएमा।
- ✓ तीन अनुच्छेदमा तीन काल ठिकसँग प्रयोग गरेमा।
- ✓ नामलाई जन्मदर्ता र अधिकारसँग जोडेमा।
- ✓ ‘म’ को अनुभव र भावना राखी आत्मपरक शैली मिलाएमा।
- ✓ वर्णविन्यास र वाक्यगठन शुद्ध राखेमा।

Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

१० तर्क र प्रतितर्क

उत्तर **उच्च दक्षता · ४**

तर्क(पक्षमा): समाज सबैको योगदानबाट चल्छ। कर, नियम र अरूको सम्मान कसैले नगरे अरूले पाउने अधिकार कमजोर हुन्छ। कर्तव्यबिना अधिकार मात्र मागियो भने समाज बिग्रन्छ।

प्रतितर्क(विपक्षमा): मानव अधिकार कमाएर पाउने पुरस्कार होइन, मान्छे भएकै कारण जन्मैदेखि पाइने कुरा हो। गल्ती गर्नेले पनि सफाइ दिन पाउँछ, र पक्राउ परेको मान्छेको पनि मर्यादा हुन्छ। कर्तव्य नबुझ्ने सानो बच्चा वा असहायको अधिकार खोस्न मिल्दैन।

निष्कर्ष: कर्तव्य पूरा गर्नु आवश्यक छ, तर त्यो मानव अधिकार पाउने सर्त होइन। कानुन तोड्नेलाई कानुनले सजाय दिन्छ, तर उसको मानव अधिकार मेटिँदैन।

अङ्क विभाजन

- ✓ पक्षमा एउटा उचित तर्क दिएमा।
- ✓ अधिकार मान्छे भएकै कारण पाइन्छ भन्ने प्रतितर्क दिएमा।
- ✓ तर्कलाई पाठ वा जीवनको उदाहरणले पुष्टि गरेमा।
- ✓ कर्तव्य र अधिकार छुट्याएर स्पष्ट निष्कर्ष दिएमा।

११ सोच्नुहोस्

उत्तर **उच्च दक्षता · ४**

साधारण नागरिकको मुखबाट भन्दा कानुन कठिन र टाढाको विषय लाग्दैन। जन्मदर्ता र नागरिकता जस्ता आफ्नै अनुभवबाट अधिकार बुझ्दा पाठकले 'यो मेरै कुरा हो' भन्ने महसुस गर्छ। 'मैले बुझेसम्म' भन्नुले अधिकार वकिलले मात्र होइन, हरेक नागरिकले बुझ्नुपर्ने कुरा हो भन्ने देखाउँछ।

फाइदा: निबन्ध रोचक र भावनाले भरिएको हुन्छ, र पाठक पनि आफ्ना अधिकार खोज्न प्रेरित हुन्छ। जोखिम: 'रे' ले भनेको कुरा निश्चित नलाग्न सक्छ, र कतिपय कुरा (समानता भइसकेको जस्तो) वास्तविकताभन्दा सरल देखिन सक्छन्। त्यसैले पक्का तथ्य चाहिँदा संविधान वा आधिकारिक स्रोत नै हेर्नुपर्छ।

अङ्क विभाजन

- ✓ नागरिकको अनुभवले विषय नजिक बनाउने कारण लेखेमा।
- ✓ 'मैले बुझेसम्म' वा 'रे' को काम खोलेमा।
- ✓ पाठकलाई हुने एउटा फाइदा लेखेमा।
- ✓ एउटा जोखिम र तथ्य जाँच्नुपर्ने कुरा लेखेमा।

१२ क्रियाकलाप: हाम्रो घरका कागज

(अङ्क नदिइने)

विद्यार्थीले पाउनुपर्ने नतिजा

जन्मदर्ता वडा कार्यालयबाट, नागरिकता जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट बन्ने र विद्यालय भर्ना, सरकारी सेवा र मतदानमा यी कागज चाहिने कुरा आउनुपर्छ। कतै ढिलो बनेको वा नबनेको भए त्यसले के कठिनाइ पारेको रहेछ, छलफल गर्न सकिन्छ। कसैको कागज नभएको कुरा कक्षामा जबर्जस्ती नसोध्नुहोस्।

तहअनुसार अङ्क	ज्ञान	बोध	प्रयोग	उच्च दक्षता	जम्मा
अङ्क	०	८	२२	१२	४२

Science Playground, काठ्न्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking